

Irina Kovačević¹
Direkcija za civilno
vazduhoplovstvo
Bosne i Hercegovine
Sarajevo

Pregledni rad
UDC 330.342.14:338.124.4
DOI 10.7251/SDSR1611057K
Prihvaćeno, 20.3.2016.

Kapitalizam i destrukcija (od države blagostanja do neoliberalne države)

Apstrakt

Kako onaj liberalni i države blagostanja, tako i ovaj savremeni, neoliberalni kapitalizam su u svom odnosu prema prirodi i čovjeku destruktivni. Favorizujući interese privatne svojine i profita, kapitalizam negira autentične ljudske potrebe, razara i devastira prirodu. Degradacija prirode, ekološki problemi i ekološka kriza, razvijaju rizike koji dovode u pitanje ne samo održivost i održivi razvoj, nego i sam Život. Kapitalizam države blagostanja i kapitalizam neoliberalne države su destruktivni.

Ključne riječi: kapitalizam, država blagostanja, neoliberalna država, globalno ri-
zično društvo, održivi razvoj.

Uvod

Veoma burni i intenzivni procesi globalizacije se odvijaju u okviru kapitalističkog načina proizvodnje i kapitalizma, kako onog liberalnog, tako i onog neoliberalnog kapitalizma.

Može prividno izgledati da je **liberalni kapitalizam**, barem kad je u pitanju ekonomska, politička, ekološka, ili neka druga dimenzija, „bolji“ ili „humaniji“ u odnosu na **neoliberalni kapitalizam**. Iako postoje određene razlike, ipak i jedan i drugi su porobljivački, eksploatatorski, imperijalni i militantni, i u odnosu na prirodu, destruktivni.

¹ doktor socioloških nauka, e-mail: irina.kovacevic@bhdca.gov.ba

Neoliberalni kapitalizam nije proizveo ekološku krizu i ekološke probleme, ali ih je radikalizovao tako što je intenzivirao „kapitalistički juriš na prirodu“ i time još više intenzivirao te probleme. U tom smislu treba posmatrati i *liberalni kapitalizam*.

Nastao na prosvjetiteljskoj tradiciji koja je naglašavala primat pojedinca u odnosu na instituciju države i time nastojala da ga pravno-politički zaštiti, liberalna doktrina je zapravo nastojala zaštititi privatnu svojinu i ekonomske interese čovjeka i kroz koncept tzv. „*države blagostanja*“ zaštititi i njegove socijalne interese. Bio je to mehanizam koji će dovesti do potrebe za ekspanzijom kapitala na prirodu i, tako, do pretjeranog trošenja prirodnih resursa i devastacije prirode kako bi se potrebe i interesi liberalnog *homo oeconomicus*-a mogli zadovoljavati. To je postepeno dovodilo ne samo do krize liberalne „države blagostanja“, nego i do *ekološke krize* koju će neoliberalni kapitalizam još više radikalizovati.

U savremenom dobu se sve više razvijaju *rizici* koji zadobivaju nove dimenzije. Oni se, kako to sasvim ispravno tvrde mnogi teoretičari, a Bek (Ulrich Beck) i Gidens (Anthony Giddens) posebno, ne mogu više, kao što je to bilo nekada, vezati za neko lokalno mjesto ili manje regionalno područje gdje nastaju, fabriku ili industrijsko postrojenje, manji lokalitet ili region. Oni su zadobili globalni, mondijalni, planetarni karakter, jer globalno i planetarno ugrožavaju život.

Rizici vezani za nuklearne katastrofe i radijaciju, globalno zagrijavanje, korišćenje genetski modifikovane hrane, kontaminirane vode i vazduha, rizici od sukoba civilizacija, rasta stanovništva i globalnih nejednakosti i siromaštva, rizici od terorizma i ugrožene kolektivne bezbjednosti, kao i mnogi drugi rizici – samo su dio šire liste globalnih problema s kojima se susreće savremeno, *globalno rizično društvo* u kojem su ugroženi *održivost* i *održivi razvoj* čovječanstva.

Liberalni kapitalizam i država blagostanja

Polazeći od osnovnog postulata o dobroti ljudske prirode i primatu ljudskog razuma i pojedinca u odnosu na državu, te osnovnog principa građanstva, individualizma i slobode kako u privatnoj tako i u javnoj sferi, *liberalizam* se zalagao za minimalnu ulogu države u društvu i za vladu koja „najmanje vlada“ kako bi se ekonomska, socijalna i politička moć pojedinca uvećala. Uloga je države da vodi brigu oko održanja i održavanja postojećeg sistema, ali tako da se što manje miješa u poslove društva.

Klasični liberalizam je insistirao na tzv. „minimalnoj državi“, čiji je cilj bio da brani prava i interese pojedinca; on obuhvata političku pravdu jer insistira na poštovanju prava drugih.²

Prema mišljenju Džona Roulisa (John Rawls), *liberalna društva* odlikuju principi u okviru kojih su narodi slobodni i nezavisni, a njihovu slobodu i nezavisnost poštuju i drugi narodi. Oni su obavezni da poštuju ugovore i preuzete obaveze, i ravnopravni su i učestvuju u dogovorima koji ih obavezuju; oni su ti koji treba da poštuju obavezu neintervencije, koji imaju prava na samoodbranu, ali ne i pravo da vode rat iz drugih razloga osim samoodbrane. Oni treba da poštuju ljudska prava, da poštuju određena ograničenja u vođenju rata, i imaju dužnost da pomognu drugim narodima koji žive u nepogodnim uslovima koji ih sprečavaju da imaju pravedan ili pristojan politički i društveni režim.³

Specifičan demokratski i socijalni oblik države je tzv. „*socijalna država*“ ili „*država blagostanja*“ (*welfare state, social state, service state*).

Nastanak „države blagostanja“ rezultat je angažovanja širokih narodnih slojeva u zapadnim demokratskim zemljama na području rješavanja ekonomskih i socijalnih problema nastalih nakon Drugog svjetskog rata. Svojim angažovanjem su istovremeno tražili određenu kompenzaciju i, na osnovu povećanih ekonomskih i socijalnih pritisaka, se postepeno država pretvarala u „socijalnu državu“ u SAD, Engleskoj i skandinavskim zemljama. Tako je i nastala, kako na teorijskom, tako i na praktičnom nivou, „država blagostanja“, „društvo obilja“ i „narodni kapitalizam“. Ta je „socijalna država“ razvila sistem socijalne politike, javnih radova, zaštite i održavanja standarda širokih slojeva društva. Naravno, za takve socijalne izdatke je bio potreban veliki novac i on je nađen na svjetskom tržištu kao pogodnom prostoru izvlačenja superprofita iz manje razvijenih i nerazvijenih država, a koji je investirano u zadovoljavanje socijalnih potreba nižih društvenih slojeva „države blagostanja“. Tako se pokazalo da je održavanje skupe „države blagostanja“ predstavljalo posljedicu „nejednake razmjene“ i efikasne eksploatacije nerazvijenih od strane razvijenih država na svjetskom tržištu. Međutim, zahtjevi donjih društvenih slojeva prema „socijalnoj državi“ su brzo rasli, tako da je ona teško mogla zadovoljavati njihove narasle potrebe i sve veće interese što je dovelo „u krizu legitimacijske osnove socijalne države.“⁴

² Loren E. Lomasky, *Classical Liberalism and Civil Society*, u: *Alternative Conceptions of Civil Society*, (Ed. By S. Chambers and W. Kymlicka), „Princeton University Press“, 2002, p.p. 50-51.

³ John Rawls, *Zakon naroda*, „Clio“, Beograd, 1999, str. 37.

⁴ Milan Matić, *Liberalizam, populizam i demokratija*, „Institut za političke studije“, Beograd, 1992, str. 58-59.

Za socijaldemokrate je koncept *države blagostanja*, sa svojim vrijednostima slobode, solidarnosti i jednakosti, značio način maglovitog pokušaja „prevazilaženja“ kapitalističkog načina proizvodnje. Smatrali su da klasna podjela društva može postojati, ali da klasna borba ne, već da nužno mora postojati *klasna saradnja i klasni kompromis*, što je država blagostanja i ostvarivala.

Karl Marks (Karl Marx) i marksistički teoretičari su u kapitalizmu vidjeli nepomirljivi *antagonizam* između različitih klasa, pa su smatrali da kapitalistička država samo može biti u funkciji i interesu vladajuće buržoazije. Doista, pokazalo se da država može proširiti prostor svoga djelovanja i na područje *socijalne sigurnosti*, tako što će pomoći nezaposlenima i socijalno ugroženim slojevima društva, starim osobama, obrazovanju, zdravstvu, nacu i kulturi, crkvi, etničkim i drugim grupama koje djeluju u okviru *civilnog društva* nalaze se u okviru odnosa između pojedinca i države.⁵

Ono što je kao, poseban oblik kapitalističke države i kapitalističke organizacije društva bitno karakterisalo „državu blagostanja“, jeste to da se ona može da shvati kao poseban oblik organizacije kapitalističkog društva koji karakterišu tri osobine: mješovita privreda, pluralistička parlamentarna demokratija zasnovana na konceptu ljudskih prava i sloboda, a suprostavljena izazovima nasilne revolucije te, što je veoma značajno u socijalnom smislu, dobro razvijen složeni sistem socijalne sigurnosti članova društva.

„Država blagostanja“ se razvijala sa ekonomskim i političkim krizama a njen vrhunac i slavni period se dešavao u vremenu od 1945-1970. godine.

Retrospektivno gledajući, već poslije Prvog svjetskog rata i opšte depresije društva koja se pojavila, počinje se dovoditi u pitanje *laissez-faire* koncept liberalne ekonomije. Od 1929. godine, kada najprije u SAD nastaje ekonomska kriza a zatim zahvata i cijeli svijet, bilo je jasno da će država posegnuti za intervencionističkim ekonomskim, političkim i socijalnim mjerama. Međutim, kako država blagostanja ima za pretpostavku stalni, neprekidan ekonomski rast, njen cilj je zadovoljavanje potreba i interesa neposredno izvan i mimo tržišne ekonomije. Ali, u periodu recesije i stagnacija proizvodnje javlja se inflacija, raste nezaposlenost a pada životni standard. Kako je socijalna politika bitna komponenta „države blagostanja“, u periodima krize vladajuće klase ne prave baš ustupke radništvu, nezaposlenima i siromašnima. Tako se pojavljuju napetosti između ekonomije i tržišta, na jednoj strani, i „države blagostanja“, na drugoj, što stvara čitav niz unutrašnjih problema, pa i onih socijalnih koje je „država blagostanja“ provodila. Od pedesetih do sedamdesetih godina prošlog vijeka je trajao uspješni period „socijalne države blagostanja“, koji je uspio građanima pružiti opštu socijalnu zaštitu i u dobroj mjeri otkloniti

⁵ Norman Beri, *Uvod u modernu političku teoriju*, „Službeni glasnik“, Beograd, 2007, str. 299.

siromaštvo, bolest i neobrazovanost. Ali, povećanje nezaposlenosti, siromaštva i pad životnog standarda su se negativno počeli odražavati na „socijalnu državu“. Ne samo siromaštvo u pojedinim državama, nego i siromaštvo na globalnom području, počelo je doprinositi eroziji „socijalne države“.

Dijalektički posmatrano, „država blagostanja“ je imala i svoje naličje – parazitizam i skupu hipertrofiranu državnu birokratiju. Kako je ideal „socijalne države“ bio jednakost, ona je stvorila društvo loše prosječnosti, u kojem su bogati ne samo oporezivani, nego i destimulirani u tržišnom djelovanju, a siromašni potpuno „parazitirali na leđima skupe i neefikasne države“. Tako je do tada veoma efikasna „država blagostanja“ postepeno počela biti opterećena glomaznošću, skupoćom, birokratskom neracionalnošću i neefikasnošću i - polako se urušavati. Tome još treba pridodati i neoliberalni napad na *državu blagostanja* koji je imao za cilj otklanjanje odgovornosti države od posljedica koje je proizvela narastajuća ideologija tržišnog fundamentalizma.

Pa, i pored problema i neuspjeha, neki smatraju da je, bez obzira na loše iskustvo, „država blagostanja“ ipak nezamjenljiv sistem rješavanja ekonomskih i socijalnih problema i mogućih političkih sukoba u kapitalizmu.⁶

Ali, u naletu agresivnog neoliberalizma, koncept „države blagostanja“ je počeo da gubi. Neoliberalizam ne interesuje jednakost i pravda; on podstiče globalizaciju bogatstva na jednoj, a globalizaciju bijede i siromaštva, na drugoj strani. Neoliberalne mjere povećavaju stope nezaposlenosti, bijede i siromaštva, čime doprinose degradaciji „socijalne države“. Sa tehnološkim napretkom zaposlenost se smanjuje, tako da je na današnjem globalnom nivou nezaposlenost dostigla broj od preko milijarde ljudi. Tako se pokazuje da je neoliberalna globalizacija protivriječna pojava: na jednoj strani sobom nosi ekonomsku produktivnost, a na drugoj nezaposlenost, socijalnu isključenost, bijedu i ekološku destrukciju. Iako u sebi nosi pozitivnu dimenziju koja se odnosi na ono, što Amartia Sen određuje kao „intelektualnu solidarnost“ i „intelektualnu razmjenu ideja“, ipak globalizacija u sebi nosi negativnu dimenziju – „nastavak zapadne imperijalne ideologije.“⁷

Neoliberalizam je suprotavljen „*državi blagostanja*“. Globalizaciju nameću moćni vlasnici finansijskog kapitala i zato je ona, utemeljena na principima neoliberalizma, okrenuta potpuno protiv siromašnih naroda, nacija i država.

U tom smislu je neoliberalni program „pokušaj institucionalnog učvršćivanja trenutačnih povijesnih dobitaka svjetskopolitičkog mobilnoga kapitala“ uz demagošku tvrdnju da je „ono što je dobro za kapital jest dobrobit za sve“;

⁶ Slobodanka Nedović, *Država blagostanja: ideje i politika*, „Draganić“, Beograd, 1995.

⁷ Amartya Sen, *Identitet i nasilje*, „Globus“, Zagreb, 2001.

te je i obećanje glasilo: „svi će postati bogatiji pa će, u konačnici, profitirati i siromašni.“ Tako se neoliberalni program pokazao zavodljivim obećavajući globalnu pravdu svima, i zato je ona dotadašnja „socijalna država“ postala suvišnom. Neoliberalizam je izrazito i veoma militantno suprostavljen **nacionalnoj državi** koja, ipak, još odolijeva njegovom agresivnom naletu. Bek dobro primjećuje da, „ako je Bog nacionalne države mrtav“, ipak ne znači „da država umire“. Mijenjajući svoj oblik, država ostaje i dalje da postoji, i jedan od njenih oblika je **neoliberalna država**, odnosno „država natjecanja, država tržišta, oblik države u kojoj politika slijedi logiku kapitala“, odnosno oblik države koji „nosi oznaku `odobrio MMF`.“ Upravo, MMF, koji na početku trećeg milenija, kontroliše ekonomsku politiku „svake treće `suverene` države“. Nacionalna država prelazi u neoliberalnu državu zahvaljujući postupku „disciplinovanja država“ represivnom „bič-politikom“ i ultimativnim postupkom dodjeljivanja kredita od strane MMF-a. Prihvatanjem *Vašingtonskog konsenzusa* i njegovog „svetog trojstva“ – deregulacije, liberalizacije i privatizacije – reformiše se država tako što na svjetskom tržištu **nacionalne države** postaju **neoliberalne države**.⁸

Neoliberalni kapitalizam

Kejns je svojevremeno formulisao teoriju nezaposlenosti u kojoj je naznačio državne mjere koje mogu povećati zaposlenost, razviti ekonomiju i ubrzati ekonomski rast. Njegovi stavovi su naišli na oštar protest konzervativaca koji su odbacili njegov program kao program povećanja etatičke uloge države u ekonomiji. Na tom tragu su neoliberali insistirali na privatizaciji državne svojine i što manju ulogu države u ekonomiji. Tako je počela da nestaje „država blagostanja.“ Suštinska alternativa liberalnoj demokratiji je **neoliberalni tržišni fundamentalizam** koji je čovjeka sveo na *homo-oeconomicus-a* suprotno *zoon politicon-u*, „odnosno čovek je postao biće interesa koji se graniči sa pohlepom, a što je suprotnost čoveku kao biću solidarnosti i razumevanja, koje se ostvaruje u zajednici.“⁹

Neoliberalna globalizacijska tržišta su potkopala postojanje „države blagostanja“. Cilj „države blagostanja“ je, kao što je rečeno, bio uspostavljanje društvene pravde, smanjenje socijalnih nejednakosti i regulisanje međusobnih interesa. Međutim, veoma moćnim mehanizmima neoliberalne ekono-

⁸ Ulrich Beck, *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, „Školska knjiga“, Zagreb, 2004, str. 25, 331-332.

⁹ Branko Balj, *Neoliberalizam – redukovana praktična filosofija*, „IP Beograd“, Zrenjanin, 2013, str. 11.

mije, a deregulacijom, privatizacijom i liberalizacijom tržišta posebno, potpuno se umanjuje državna i sindikalna zaštita interesa radnika, nezaposlenih, siromašnih i marginalizovanih slojeva društva. Tržište, konkurencija i novac na globalnom nivou predstavljaju one „vrijednosti“ koje će biti u osnovi svih ljudskih aktivnosti, kako onih materijalnih, tako i onih duhovnih i simboličkih, koje će se nametati svim državama, svim narodima i kulturama, bez obzira na njihove međusobne razlike.

Kapitalizam je uvijek, pa i onaj liberalni i često hvaljene „države blagostanja“, bio agresivan, militantan, eksploatatorski i imperijalan. Ali, ovaj, novi, neoliberalni imperijalizam se razlikuje od starog. U čemu je njihova razlika?

Prije davanja odgovora na prethodno pitanje, navešćemo jednu ilustrativnu odredbu ili određenje pojma *neoliberalizma*.

Dejvid Harvi (David Harvey) određuje neoliberalnu doktrinu kao teoriju „koja objašnjava prakse političke ekonomije, a koja tvrdi da čovekova dobrobit može biti najbolje unapređena dopuštanjem sloboda preduzetničkih aktivnosti pojedinaca i veština u sklopu institucionalnog okvira, koji karakteriše jaka prava privatne svojine, slobodno tržište i slobodna trgovina. Uloga države jeste da stvori i očuva institucionalni okvir saobrazan takvim praksama. Država, na primer, mora da garantuje kvalitet i integritet novca. Ona, takođe, da uspostavi one vojne, odbrambene, policijske i pravosudne strukture i funkcije neophodne za osiguranje prava privatne svojine i da garantuje, i silom ako je to neophodno, odgovarajuće funkcionisanje tržišta.“¹⁰

Da. Upravo tako, „i silom ako je to neophodno“. A, neophodno je, jer dugaćije ne bi mogla da postoji. Zato je neoliberalna država izuzetno militantna na svim područjima svoga uticaja i djelovanja, od ekonomije do politike, kulture i militarističkog ponašanja.

Ali, i liberalna država je bila militantna. Doista, ona je bila „liberalna i tolerantna `kod kuće`“, ali je, istovremeno, bila „despotska i neumoljiva na spoljašnjem planu, pre svega u kolonijama i na osvojenim i zavisnim teritorijama, na čijoj se eksploataciji izgrađuje liberalni `mir u sopstvenom domu`“.¹¹

Neoliberalizam se potpuno suprotstavio „državi blagostanja“ i „socijalnoj državi“ koji su razvili skupu i birokratizovanu državu koja onemogućava razvoj privatne svojine. Zato neoliberalizam insistira na izgradnji države koja će biti u potpunoj funkciji biznisa, profita i kapitala, a nikako u korist socijalnih pomoći, socijalnih davanja i socijalne pravde o kojoj govore socijademokrati i apologete „države blagostanja“.

¹⁰ Dejvid Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, „Mediterran“, Novi Sad, 2012, str. 14-15.

¹¹ Milan Matić, *Liberalizam, populizam, demokratija*, „Institut za političke studije – Službeni glasnik“, Beograd, 2002, str. 43.

Dok se liberalizam zalagao za „lesefer“ ekonomiju, dotle se neoliberalizam zalaže za jaku državu; liberalizam je isticao primat pojedinca u odnosu na državu, dok neoliberalizam ne; neoliberalizam ne prihvata većinu javnih institucija: oni su za privatne a ne javne bolnice, za privatne škole i slobodno tržište. Posebno se neoliberalizam zalaže za naoružavanje, za represivnu i militarističku državu kojom bi „uvodio demokratiju“ i obezbjeđivao sebi neophodne svjetske resurse.¹²

Neoliberalna teorija i praksa se suprotstavljaju bilo kakvom obliku društvene solidarnosti. Upravo „neoliberalno insistiranje na individui kao osnovnom elementu u političko-ekonomskom životu otvara vrata aktivizmu individualnih prava. Ali fokusirajući se na ta prava umesto na stvaranje ili obnavljanje suštinske i otvorene demokratske rukovodeće strukture, opozicija kultiviše metode koji ne mogu izbeći neoliberalni okvir. Neoliberalna briga za pojedinca nadmudruje svaku socijalno-demokratsku brigu za jednakost, demokratiju i društvenu solidarnost. Pored toga, često pozivanje na legalnu akciju obuhvata neoliberalnu sklonost ka pozivanju na sudsku i izvršnu, umesto na parlamentarnu vlast. Ali ići legalnim putem je skup i dugotrajan proces, a sudovi su u svakom slučaju ozbiljno korišćeni u pravcu interesa vladajuće klase, uzimajući u obzir tipičnu klasnu privrženost pravosuđa. Zakonske odluke teže da favorizuju prava privatne svojine i stopu profita iznad prava jednakosti i društvene pravde.“¹³

Zaključak

Deregulacija, privatizacija i redukovanje izdataka za javni sektor i socijalnu potporu i pomoć, protjerali su državu iz područja u kojima je njena moć bila ekskluzivna i, istovremeno, doveli su u pitanje koncept „socijalne države“, odnosno „države blagostanja“.

Neoliberalna ideologija monetarnog i tržišnog fundamentalizma je dovela do potpune erozije i razaranja koncepta solidarnosti „socijalne države“, rušenja ne samo socijalističkih država, nego i socijaldemokratskog oblika kapitalizma. Praktična primjena ove ideologije dovela je do masovne nezaposlenosti, bijede i siromaštva, pada standarda i kvaliteta života, pada standarda na području socijalnog zakonodavstva, ekoloških i zdravstvenih problema, itd. Sasvim se jasnim pokazalo da države, koje slijede neoliberalni ideološki kon-

¹² Braco Kovačević, Duško Vejnović, *Neoliberalni projekat razaranja država i ekonomija*, u: *Nacionalna država i ekonomija*, „Slobomir P Univerzitet“, Bijeljina, 2011, str. 75-76.

¹³ Dejvid Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, „Mediterran“, Novi Sad, 2012, str. 224.

cept i pri tom uzimaju finansijska sredstva od Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke i drugih moćnih finansijskih institucija neoliberalnog kapitalizma, slijede ništa drugo do - sopstveni samoubilački kurs.

Literatura

- Balj, Branko. *Neoliberalizam – redukovana praktična filosofija*. Zrenjanin: IP Beograd, 2013.
- Beck, Ulrich. *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*. Zagreb: Školska knjiga, 2004.
- Beri, Norman. *Uvod u modernu političku teoriju*. Beograd: Službeni glasnik, 2007.
- Harvi, Dejvid. *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran, 2012.
- Kovačević, Braco i Vejnović, Duško. *Neoliberalni projekat razaranja država i ekonomija*, u: *Nacionalna država i ekonomija*. Bjeljina: Slobomir P Univerzitet, 2011.
- Lomasky, E. Loren. *Classical Liberalism and Civil Society*, u: *Alternative Conceptions of Civil Society*. (Ed. By S. Chambers and W. Kymlicka), Princeton University Press, 2002.
- Matić, Milan. *Liberalizam, populizam, demokratija*. Beograd: Institut za političke studije – Službeni glasnik, 2002.
- Nedović, Slobodanka. *Država blagostanja: ideje i politika*. Beograd: Draganić, 1995.
- Rawls, John. *Zakon naroda*. Beograd: Clio, 1999.
- Sen, Amartya. *Identitet i nasilje*. Zagreb: Globus, 2001.